

ĮVADAS

Imtis *tyrinėti* filosofijos istorijos *tyrimus*, arba filosofijos istoriografiją¹, yra keleriopai keblus užsiėmimas. Pasigirsta nuomonių, esą Lietuvos filosofiją (o juo labiau Lietuvoje atliktus filosofijos istorijos tyrimus) analizuoti neverta dėl jos menko, palyginti su Vakarų filosofija, reikšmingumo, „vidutiniškumo“, skurdokos konceptualios struktūros ir panašiai. Antai A. Sverdiolas, didelę savo akademinės karjeros dalį skyręs Lietuvos filosofijai tirti ir tapęs vienu autoritetingiausių jos žinovų, atsiimdamas Nacionalinę mokslo premiją kalbėjo: „Kadangi daug laiko ir jėgų esu atidavęs Lietuvos filosofijos istorijai, galiu pasakyti, kad neįmanoma kūrybiškai dirbti filosofinį darbą tyrinėjant vien tik tai lietuvių filosofų veikalus“ (Sverdiolas 2014a). Savo ruožtu filosofijos istoriografija dažnai laikoma nevisaverte, žemesne, „nefilosofiška“, antraeile, sakytume – pagalbine filosofijos dalimi: „Filosofijos istoriko darbas pats savaime nėra filosofinis. Idėjų aiškinimasis, jų subtilybių svarstymas yra vidinis mokyklinis dalykas, jis būtinas, bet jo nepakanka. Tai, ką galima pavadinti tikroju filosofiniu darbu, prasideda tada, kai įsivieni vienas ar kitas sampratas, pasidarai iš jų įrankius ir tų įrankių pagalba nagrinėji tau rūpimus dalykus“ (Sverdiolas 2014b: 179). Lietuvos filosofiniame diskurse esama teiginių apie „filosofijos istoriją pranokstančią *grynąją filosofiją*“ ar formuluojamų mokslinio (t. y. filosofijos istorijos) tyrimo ir filosofinio mąstymo perskyrų. Filosofijos istorikas (tokia sąmoninga profesinė tapatybė nūnai reta ir vis retėjanti) daug jaučiau jaučiasi kultūros ar mokslo istorikų draugijoje nei „grynujų“ filosofų tarpe.

¹ Išsamiau šie terminai ir jais žymimos disciplinos samprata aptariami I skyriuje.

Kartais filosofijos istoriografijos klestėjimas traktuojamas net kaip epochos silpnumo požymis: „Dabartyje, kaip ir scholastikoje, vyrauja dvi stagnacijos: A – prarastas kultūrinis kapitalas, t. y. gebėjimas vaisingai plėtoti pirmtakų idėjas; B – vyrauja „klasikos kultas“, istorinės prieigos hipertrofi- ja – siekis *rašyti* intelektualinę istoriją užuot ją *kūrus*“ (Collins 1998: 678). Čia filosofijos istoriografijos ir „grynosios“ filosofijos priešprieša išreiškia pirmsios klestėjimą traktuojant kaip negebėjimą kurti naujas idėjas. Vadinasi, kalbėdami apie Lietuvos filosofijos istoriografiją, turime reikalą su dvigubai nevykusia disciplina: periferinės filosofijos marginaliu užkampiu, atvaizdu atvaizdu, šešėlių šešėliu.

Šiems teiginiams galima bandyti priešpriešinti (remiantis „apeliacijos į autoritetus“ metodu) P. Bourdieu citatą, tiesa, mininčią šiek tiek kitokius dalykus, tačiau išreiškiančią tyrimo objekto ir tyrėjo darbo santykį: „Socialiniai mokslininkai linkę pernelyg lengvai pripažinti, kad socialinio bei politinio objekto svarba savaime laiduoja reikšmingą kalbėjimą apie jį. <...> Niekas taip aiškiai neparodo mąstysenos pajėgumo, kaip šis gebėjimas socialiai nereikšmingus dalykus paversti mokslo objektais...“ (Bourdieu, Wacquant 2003: 275).

Kita vertus, paties istoriografijos tyrinėtojo (t. y. filosofijos istorijos tekstų *tyrimų tyrėjo*) veikla gali pasirodyti labai abejotina: juk filosofijos istoriko pagrindinis uždavinys yra *paaiškinti* filosofijos praeities tekstus, kurie, filosofijos istoriko požiūriu, patys savaime nėra aiškūs. Taigi po tokio aiškinamojo darbo neaiškumų, atrodytų, turėtų nelikti. Vadinasi, nežinia iš kur atsiradęs filosofijos istorijos tyrimų tyrėjas yra itin įtartinas: jis atsiduria tretiniame lygmenyje imdamasis aiškinti pačią filosofijos istoriko jau atliktą aiškinamąją veiklą tardamas, jog šioji savo ruožtu pati savaime taip pat nėra aiški.

Imtis tyrinėti šią discipliną, be padrašinamųjų citatų, paskatino keletas priežasčių. Pirma, jos tekstai sudaro didelę XX amžiaus antrosios pusės Lietuvos filosofinio diskurso dalį, todėl šio laikotarpio tyrėjai niekaip negali ignoruoti šio fakto. Antra, išvelgti filosofinių istorinių tekstų skirtumai paskatino pasidomėti, kas lemia įvairius filosofijos istorijos rašymo būdus, jos įprasminimo strategijų pasirinkimą, kas valdo filosofijos praeitį apmąstančiojo (analizuojančiojo) kūrybinę vaizduotę. Trečioji priežastis – filosofijos

istoriografijai artimų Lietuvos humanitarinių mokslų atsiradusi bei nuolat auganti metodologinė savivoka. Šiai tendencijai ryškiausiai atstovauja istorikų cechą – Alfredo Bumblausko pradėti ir kartu su mokiniais plėtojami Lietuvos istoriografijos metodologiniai tyrimai². Lietuvos sociologai taip pat vykdo savo disciplinos istorijos tyrimus³. Šios aplinkybės skatina Lietuvos filosofijos istorikus deramai įprasminti savo tyrimų padėtį humanitarinių mokslų srityje, išnagrinėti vartojamus teorinius įrankius ir įvertinti jų tinkamumą: tai ypač aktualu ir neatidėliotina dar ir dėl to, jog tokio pobūdžio išsamios revizijos Lietuvos filosofijos istoriografijoje apskritai nebūta. Šiai disciplinai kyla uždavinys suformuluoti metateorinį, reflektyvųjį, lygmenį, kuriame būtų eksplikuotos jos tyrimus valdančios taisyklės.

Monografijos tikslas – tarpdalykiškai ištirti Lietuvos filosofijos istoriografijos (1960–2004 m.), kaip filosofijos disciplinos, struktūrą, raidą ir metodus. Ji traktuojama kaip filosofijos praeities vertinimų (nuo nekonceptualių aprašymų iki savita filosofine nuostata grindžiamų interpretacijų ar plačių sintezių) visuma. Kelti šie uždaviniai: nustatyti tiriamosios disciplinos tekstų srauto mastą ir dinamiką (augimo tempus), sudaryti disciplinos panoraminį vaizdinį atskleidžiant jos probleminę struktūrą (tyrimų pasiskirstymą pagal atskirus praeities filosofus ar laikotarpius); nagrinėti discipliną mokslinės komunikacijos požiūriu: identifikuoti mokytojo ir mokinio santykius, mokslinių mokyklų klostymąsi ir jų struktūrą, konceptualių konfliktų specifiką ir reikšmę disciplinos raidai; atskleisti Lietuvos filosofijos istoriografijos metodologinio reflektyvumo lygį, įvertinti jos tyrimo metodų deklaracijas; išskirti filosofijos istorijos tyrimų tipus pagal juose taikomą aiškinimo strategiją; nustatyti konkrečius realiai taikomus tyrimų metodus, palyginti juos su esamomis metodologinėmis koncepcijomis; eksplikuoti tyrimuose implikuojamus filosofijos raidos, filosofijos pažintinio ar ontologinio statuso

² Svarbiausi iš jų yra: A. Bumblausko straipsniai (žr. 1999a, 1999b), Aurimo Švedo monografija *Matricos nelaisvėje: Sovietinė lietuvių istoriografija (1944–1985 m.)*, 2009. Į metodologinius tyrinėjimus įsitraukia ir kiti istorikai.

³ Žr. Liutauro Kraniausko daktaro disertaciją *Sociologinio diskurso raida Lietuvoje (1960–2000 m.)*, 2001.

ir kitas sampratas, lemiančias filosofinio istorinio aiškinimo pobūdį.

Esminis monografijos naujumas yra tai, kad joje (kiek žinoma autoriui) pirmą kartą H. White'o naratyvumo teorijos priemonės (istorinio aiškinimo strategijų schema, išužetininimo būdų tipologija, istorinio lauko struktūrinimo koncepcija) kūrybiškai bei sistemiškai taikomos filosofijos istorijos rašymo būdams analizuoti (apie tai plačiau žr. knygos II skyrių).

Filosofijos istoriografija, kaip minėta, sudaro didelę viso Lietuvos filosofinio diskurso dalį, todėl jos daugiaaspektė analizė aktuali ir kaip Lietuvos filosofijos sovietinio laikotarpio bei posovietinių pokyčių refleksija. Tyrimas taipogi aktualus prisidedamas prie nuolat išskylančių, bet galutinių išvadų neprieinančių diskusijų apie filosofijos mokyklas Lietuvoje.

Kalbant apie šios temos ištirtumo lygį pabrėžtina, kad Lietuvos filosofijos istoriografijos, kaip tyrimų visumos, išsamios analizės iki šiol nebuvo. Esama keleto epizodinių pasvarstymų apie filosofijos istorijos metodologiją, bendro pobūdžio filosofijos istorijos tyrimų apžvalgų; šių refleksijų pastaruoju metu gausėja.

Metodologines problemas mėginta kelti bei svarstyti dar sovietmečiu, pavyzdžiui, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos filosofijos istorikų konferencijoje skaityti pranešimai buvo glaustai pristatyti 1971 m. žurnale *Problemos*. Baltarusijai atstovavęs lietuvis V. Serbenta filosofijos istoriją laikė istorijos mokslo dalimi, teigė būtinybę jos tyrimuose taikyti mokslinius teorinius ir metodologinius principus, kuriuos suformulavo marksizmo-leninizmo pradininkai (žr. Serbenta 1971: 12–15). Tai yra į normatyvumą pretenduojanti nuostata, pagrįsta marksizmo instrumentarijumi, istorizuojančiu ir sociologizuojančiu filosofijos istoriografiją bei iš esmės neigiančiu jos, kaip filosofijos disciplinos, statusą.

Praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje atsirado dalykiškų, visiškai ar bent iš dalies neideologizuotų metodologinių svarstymų, vienas jų – Juozo Mureikos estetikos istorijos veikalo aptarimas (žr. *Kokia turėtų būti...* 1983). Jo metu nagrinėtas teorijos vaidmuo estetikos istoriko darbe, marksistinės metodologijos ir estetikos istorijos ryšys, minėtos metodologijos konstruktyvus taikymas praeities teorijoms tirti atskleidžiant jų teorinę metodologinę

struktūrą, o ne vien tik socialinį ekonominį sąlygotumą. Šis aptarimas parodo vadinamosios Eugenijaus Meškausko mokyklos marksistinės metodologijos sampratą.

Atgimimo laikotarpiu filosofijos istorikai siekė naujai įprasminti savo tyrimų taisykles ir uždavinius, buvo publikuota viešų diskusijų santraukų (žr., pavyzdžiui, *Tautinis filosofijos savitumas* 1988). Bronislovas Kuzmickas siūlė vengti vienpusiško (suprask – marksistinio) požiūrio į filosofijos palikimą ir taikyti adekvačius jo vertinimo kriterijus. Adolfas Poška pabrėžė kultūros vertybių įtaką filosofijos raidai, aptarė filosofinių koncepcijų recepcijos pobūdį. Svarstyta nacionalinės ir visuotinės filosofijos, teoretizavimo ir jo empirinio konteksto, filosofinių ir parafilosofinių tekstų santykis. Ši diskusija rodo pastangas puoselėti su tautinio sąmoningumo atsiradimu susijusią filosofijos istorikų metodologinę savivoką.

Romanas Plečkaitis, pateikdamas savąją Lietuvos filosofijos istorijos tyrimų programą, atkreipė dėmesį ir į šių tyrimų metodologines problemas (žr. Plečkaitis 1990; ši programa išsamiai gvildinama I skyriuje). Kęstutis Masiulis apžvelgė filosofijos istorijos, kaip disciplinos, formavimąsi Lietuvoje, jos sisteminga pradžia laikydamas XX amžiaus šeštąjį ir septintąjį dešimtmetį, o vienu svarbiausių pradininkų – profesorių R. Plečkaitį (žr. Masiulis 1993). Jis aptarė filosofijos istoriografijos darbų apimtį, išskėlė tyrinėtinas problemas, palietė ir metodologinę problematiką: išryškino marksistinės metodologijos negatyvius bruožus, sovietinio laikotarpio filosofijos istorikus skirstė į ideologijos apologetus ir probleminius tyrėjus. K. Masiulis ypač tiksliai apibūdino to laikotarpio daugelio filosofijos istorijos veikalų struktūrą, kuriai būdinga metodologinių deklaracijų ir realių tyrimo priemonių nesutapimas – „fasadinio, maskuojančio kiauto ir su juo menkai tesusijusios turiningos esmės formalus sambūvis“ (ten pat: 75).

B. Kuzmickas apžvelgė antikinės filosofijos recepciją Lietuvos filosofijoje įvairiais jos laikotarpiais, pradedant Renesansu ir baigiant šiuolaikiniais tyrinėjimais (žr. Kuzmickas 1995). Jis daugiausia aptarė sovietinį laikotarpį – be kitų, palietė ir palikimo vertinimo metodologines problemas, pabrėžė šio laikotarpio kai kurių tyrimų dalykiškumą, parodė, kad greta ideologijos kū-

rimo bei palaikymo vyravo ir produktyvi probleminė analizė, konstruktyviai taikyti marksizmo principai.

Šio tyrimo šaltinių daugumą sudaro didesni filosofijos istoriografijos darbai – tai istorinės sintezės arba tam tikrą laikotarpį, filosofijos discipliną ar kurio nors filosofo kūrybą analizuojančios monografijos. Į šaltinius neįtraukti mokslo populiarinimo, publicistiniai, chrestomatijų apžvalginiai ir panašūs nemoksliniai laikomi straipsniai. Kita vertus, vadinamieji moksliniai straipsniai šiame darbe daugiausia traktuojami tam tikros visumos kontekste – kaip kurio nors tyrėjo darbų serija, disertacijos ar monografijos pagrindinių teiginių išdėstymas, tam tikros metodologinės tendencijos iliustracija ir panašiai. Toks siejimas į visumą leidžia išryškinti nedideliuose tyrimuose glūdinčius aiškinimo elementus.

Tyrimo šaltiniai apima 1960–2004 metų laikotarpį⁴. Sovietmečiu Lietuvoje iki 1960 metų filosofijos istorijos tyrimų beveik nebuvo, vyravo ideologiniai, akademinės vertės neturintys rašiniai, tad septintojo dešimtmečio pradžia kaip atskaitos taškas pasirinkti dėl to, kad tuo metu Lietuvoje radosi (nuolat augantis) filosofijos istoriografijos tekstų srautas. Antroji chronologinė riba (2004-ieji metai) yra sąlygiškesnė, tačiau neatsitiktinė, pasirinkta dėl keleto priežasčių: 1) norint išlaikyti bent minimalų (gero dešimtmečio) laiko nuotolį tyrimo objekto atžvilgiu ir neįsivelti į einamųjų darbų analizę bei vertinimus; 2) ši riba žymi nepriklausomybės 15 metų laikotarpį, per kurį buvo sukurta apytikriai tiek pat filosofijos istoriografijos tekstų, kiek ir sovietmečiu, tad šis bent jau kiekybinis laikotarpio panašumas leidžia mokslo sociologijos požiūriu palyginti tam tikras diskurso raidos tendencijas; 3) 2004 metai yra išskirtiniai dėl pirmosios Lietuvos filosofijos istorijos sintezės (R. Plečkaičio *Lietuvos filosofijos istorijos* I tomo) pasirodymo, kurios būtų keblu neįtraukti į šį tyrimą.

Be jau minėtos didžiausią įtaką padariusios H. White'o teorijos, susi-

⁴ Išskyrus bibliometrinius tekstų ir citatų srautų duomenis (iki 2009–2010 m.) bei kai kuriuos VII skyriuje analizuojamus konfliktus. Kitaip tariant, filosofijos istorijos tekstų konceptualus tyrimas apima šaltinius iki 2004 metų, o mokslo sociologinė ir bibliometrinė analizė siekia atskleisti ir vėlesnes filosofinio istorinio diskurso raidos tendencijas.

pažinta ir iš dalies remtasi žymiausiomis filosofijos istorijos *filosofinėmis* sampratomis bei filosofijos istoriografijos teoretikų darbais. Filosofijos istorijos *filosofiją* kūrė Georgas Wilhelmas Hegelis, Martinas Heideggeris, Karlas Jaspersas, Nicolai'us Hartmannas, Hansas-Georgas Gadameris⁵ ir kiti. Šios sampratos daugiausia naudotos analizuojant filosofijos istorijos filosofiją Lietuvoje ir ja pagrįstą praeities filosofavimo interpretaciją (Arvydo Šliogerio darbai). Filosofijos istoriografijos teorinių straipsnių didžioji dalis paskelbta žurnaluose *History and Theory*, *Journal of Philosophy*, *Metaphilosophy*, *Philosophy and Phenomenological Research*, *The Philosophical Review*. Juose svarstomas šiuolaikinės filosofijos santykis su praeities teorijomis, filosofijos istorijos rašymo filosofinė vertė, praeities mąstymo aktualumas dabarčiai, filosofinių ir istoriografinių priemonių derinimas filosofijos istorijos tyrimuose, jų santykis su kitų žinojimo sričių istoriografija, tam tikros filosofijos principais pagrįstos vertinimo metapozicijos vaidmuo, filosofinio istorinio aiškinimo strategijų pasirinkimas ir kitos problemos. M. Beviras (1997), M. Mandelbaumas (1965), Q. Skinneris (1969) nagrinėjo idėjų istorijos metodologines problemas, idėjų kaitos ir tapatumo įvairias sampratas, neteorinio konteksto įtaką jų atsiradimui ir supratimui, idėjų, intelektinės ir filosofijos istorijų bendrus elementus bei kitas problemas. Šie darbai padėjo išsamiau atskleisti Lietuvos filosofijos istoriografijos metodologinę struktūrą, nustatyti jos naudojamas tyrimo priemones Vakaruose vyraujančių metodologinių koncepcijų kontekste.

W. L. Adamsonas (1981), H. R. Bernsteinas (1981), P. J. Kainas (1980, 1981), E. Kamenka (1965) analizavo Karlo Marxo istorijos teoriją, marksistinę filosofijos istoriografiją, jos privalumus ir ribas, santykį su kitomis metodologinėmis programomis, apžvelgė filosofijos istoriografijos tyrimus Rytų bloko šalyse. Šių šalių filosofijos istoriografija apžvelgiama ir sovietologų D. Uffelmanno, E. van der Zweerdes darbuose. Juose ypač pabrėžiama bendrojo sovietinio intelektualinio konteksto, ideologinės konjunktūros įtaka

⁵ Čia ir toliau minimų filosofų ir filosofijos istoriografijos teoretikų darbai nurodyti *Literatūros* sąrašė.

istoriniams tyrimams. Mūsų tyrimui itin svarbioje E. van der Zweerdes studijoje (1997) akcentuojama G. W. Hegelio įtaka sovietinei filosofijos istorijai, išskiriami jos raidos etapai, parodoma nuolatinė įtampa tarp tuometinių ideologinių reikalavimų ir poreikio objektyviai vertinti filosofijos praeitį. Nemažai marksistinės metodologijos eksplikacijų išdėstyta sovietinių filosofijos istorijos teoretikų (A. Bogomolovo (1983), V. Gorskio (1971), T. Oizermano (1983) ir kitų) veikaluose, įvairių autorių straipsnių rinkiniuose, skirtuose filosofijos istorijos metodologijai (keletas svarbesnių nurodyti *Literatūros sąrašė*). Juose daugiausia nagrinėjamos pagrindinės marksistinės metodologijos kategorijos (socialinis ekonominis teorijų sąlygotumas, bazės ir antstato santykis, filosofijos partiškumas, istoriškumas, progresyvumas, moksliskumas, buržuazinis objektyvumas ir kita) ir jų praktinio taikymo klausimai, aptariami istorinių duomenų tipologijos būdai, įvairios filosofijos raidos sampratos. Marksistinę metodologiją Lietuvoje gvildeno E. Meškauskas (1988), J. Repšys (1969, 1970, 1971), A. Lozuraitis (1980). Visi išvardyti tyrimai vertingi nagrinėjant marksistinę filosofijos istoriografiją Lietuvoje.

Monografiją sudaro septyni skyriai. Pirmame skyriuje Lietuvos filosofijos istoriografija analizuojama mokslo sociologijos požiūriu: panaudojant bibliometrinius duomenis ir jų sociologinę interpretaciją analizuojamas šios disciplinos tekstų srautas, jo struktūra, raidos dėsningumai, aiškinama citatų srauto specifika, iškeliami ir remiantis bibliometriniais duomenimis bei mokslinės komunikacijos apraiškomis patikrinama hipotezė apie filosofijos istorikų mokyklų egzistavimą. Antrame skyriuje apžvelgiamos Lietuvos filosofijos istorikų pateiktos metodologinės deklaracijos, nustatomas jų santykis su egzistuojančiomis metodologijomis ir su tyrimų praktika, konstatuojamas nepakankamas Lietuvos filosofijos istoriografijos reflektyvumo lygis, nustatomi šios disciplinos metodologinės struktūros eksplikacijos ir vertinimo kriterijai. Pristatomi H. White'o istorinio naratyvo teorijos svarbiausi principai, kurie iš dalies modifikuojami norint pritaikyti juos filosofijos istoriografijos analizei.

Trečiame skyriuje nagrinėjama kontekstualistinė aiškinimo strategija – aptariamas šio aiškinimo pobūdis, parodoma, jog jam reikia priskirti daugumą Lietuvos filosofijos istoriografijos tyrimų. Iš jų plačiau nagrinėjami darbai,

kuriuose taikoma problemų istorija ir racionalioji rekonstrukcija, eksplikuojami šių metodologijų svarbiausi elementai (probleminės situacijos istorinė rekonstrukcija, praeities teorijų aprašymas šiuolaikine terminija, filosofijos raidos paradigminių lūžių fiksavimas ir kita. Ketvirtame skyriuje tiriama mechanicizmui priskirta marksistinė metodologija, skiriami keli jos variantai, pristatomi svarbiausi metodologiniai principai, analizuojami teigiami ir neigiami jos taikymo aspektai, parodomas metodologinio redukcionizmo ribotumas.

Penktame skyriuje nagrinėjamas organicizmas, aptariamas jo savitumas, eksplikuojami juo grindžiami metodai (būties mąstymo istorijos interpretacija, intelektinė istorija ir kiti darbai), gvildenamas jų elementų (filosofavimo integravimas į ontologiškai reikšmingesnę būties patyrimo sritį, regresyvosios filosofijos raidos vaizdinys, filosofinės būsenos rekonstrukcija ir kita) funkcionavimas.

Šeštame skyriuje interpretuojamas formistinis aiškinimas, jo istorinio lauko struktūrinimo būdai, jiems priskiriamos metodologijos (psichologistinė hermeneutika, idėjų istorijos statinis ir dinaminis variantai, komparatyvizmas), tiriamas jų taikymas Lietuvos filosofijos istoriografijoje.

Septintas skyrius skirtas konceptualiems konfliktams aptarti. Jame teigiama, jog dažniausi yra skirtingų aiškinimo tipų susidūrimai: kontekstualistai nepritaria neistoristiniam tomizmui bei mechanicistiniam marksizmui, filosofinės hermeneutikos atstovai – plačiai suprastam redukcionizmui (jam priskiria pirmiausia kontekstualizmą), organicistai – formizmui ir interpretacijų heteronomijai, kraštutinio formizmo (su jam būdinga anarchistine ideologine potekste) plėtotojai – visoms kitoms aiškinimo strategijoms (tarp jų ir nuosaikesniems formizmo variantams); esama konfliktų ir tame pačiame aiškinimo tipe.